

Liberal İslam: Umutlar Ve Zorluklar*

Charles Kurzman**

Batı'da kamuoyunun dikkati ve araştırmaların odağı hep radikal İslami düşünce ve radikal hareketler olagelmıştır, ancak pekçok müslüman topluca "Liberal İslam" başlığı altında toplanabilecek prensiplere bağlı bulunmaktadır. Bu, demokrasi, dinin politikadan ayrıştırılması, kadın hakları, düşünce özgürlüğü ve beşeri tekamülün özendirilmesi gibi özel önemi olan konularda İslamın yorumlanması anlamına gelmektedir. Hepsinde ortak olan temel argüman şudur: Reformlar yapmak ve daha açık bir toplum haline gelmek hem müslümanların, hem de bizzat dindarlığın yararına olacaktır.¹ Bu durum, öteki kültürler ve dini inanışlarda görülen liberalizm ve liberal hareketlerle paralellik arz etmektedir.

Bu eğilimlerin gelecekte daha da güçlenmesi, hatta belki de önümüzdeki yıllarda hakim yönelim konumuna gelmesi oldukça muhtemeldir. Yerel faktörler, İslam toplumlarındaki modernleşme ve kalkınma ile Batı'da bu tür bir gelişime önyak olmuş nedenlere benzer faktörler böyle bir gidişata yol açabilir.

** North Carolina Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

¹ Ali Asghar Engineer, "Hindu-Müslüman Sorunu," *İslam ve Liberasyon Teolojisi* (Yeni Delhi, Hindistan: Sterling Publishers, 1990) içinde, s. 209.

Liberal İslam'ın Değişik Biçimleri

İslam dünyasındaki liberalizm ile Batı'daki liberalizmin bazı ortak yanları olabilir, ancak bunlar tam olarak aynı şey değildir. Örneğin her ikisi de çok dinli birlikteliği savunabilirler, fakat farklı şekillerde. İslami söylem içinde hatırlayabildiğim üç ana düşünüş biçimi mevcuttur:

- a) "liberal şeriat"
- b) "sessiz şeriat"
- c) yorumcu şeriat

Şeriat, 7. Yüzyıl Arabistan'ında yaşamış Peygamber Muhammed zamanından beri yapılagelmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan İslami kılavuzluk ve teamüller bütünüdür.

"Liberal şeriat" Kur'an'ın ve Peygamberin yaşadığı pratiğin aslında müslümanlara liberal bir tutum içinde olmayı emrettiğini savunmaktadır. Örneğin Ali Bulaç (Türkiye, d. 1951) Kur'an'dan Sure 109, Ayet 6'yı aktarır: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır." Bulaç daha da ileri giderek İslam'ın ilk döneminde Peygamber Muhammed'in Medine'deki Yahudi kabileleriyle yapmış olduğu bir antlaşma olan Medine Vesikası'nın ayrıntılı bir tahlilini yapar: "O günün en acil sorunu, adalet ve hakkaniyet ilkeleri ekseninde tüm tarafların bir arada yaşamalarının formülünü bulmaktı. Bu bağlamda Vesika manidar

bir tarihi belgedir. İnsanlar arasında gerçek barış ve istikrarı hedefleyen, adil, hukuka saygılı ideal bir proje, farklı (dini, hukuki, felsefi, siyasi, vb.) gruplar arasında yapılan bir sözleşmeye dayanmak zorundadır. Bu, birlik içinde zengin bir çeşitlilik, yahut gerçek bir çoğulculuktur.” (s. 170-174)

Chandra Muzaffer (Malezya, d. 1947) Sure 49, Ayet 13’ü aktarır: “Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, sonra da sizi kabileler ve milletler haline getirdik, ki birbirinizle tanışasınız. Birbirinizden nefret edesiniz diye değil.” (s. 157)

Muhammed Talbi (Tunus, d. 1921) Sure 5, Ayet 48’i alıntılar: “İçinizden her birine bir Şeriat ve Apaçık bir Yol tayin ettik. Eğer Allah isteseydi, hepinizi tek bir ümmet yapardı.” (s. 164) Bu yaklaşıma göre dinler arası ilişkilerde düşmanca ve ayrımcı tutumlar gayri İslamidir. Subhi Mahmassani’nin (Lübnan, d. 1911) deyişiyile: “İslami bir sistemde dine dayalı bir ayrımcılık söz konusu olamaz.” (s. 23)

İkinci yaklaşım, “sessiz şeriat,” bir arada yaşamın zorunlu olmadığını, ancak buna izin verildiğini savunur. Bu yaklaşıma göre şeriat belirli konularda sessiz kalmaktadır. Bu, ilahi vahyin eksik veya kusurlu olmasından değil, vahyin bilinçli olarak bazı meseleleri insanların tercihlerine bırakmış olmasındandır.

Mesela Humayun Kabir’e (Hindistan, 1906-1969) göre ilk dönemlerdeki İslami uygulamalar sonraki devirlere otomatik olarak uygulanabilir değildir: “Müslüman imparatorluğun Asya’nın geniş alanlarına hızla yayılması ve çok çeşitli toplulukların İslamı kabul etmeleriyle durum değişmiştir. Pek çok pratik mesele ortaya çıkmış ve İslam siyasi düşüncesi Müslüman bir devlette gayri Müslim tebaaya bir yer bulmak zorunda kalmıştır. [Mesela Hindistan’da bugün] müslümanlar dinde zorlamayı lanetlemiş ve farklı dinlere gereken saygının gösterilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir.” (s. 148, 152)

Seyyid Vahiduddin (Hindistan, d. 1909) Muhammed Talbi’nin aktardığı aynı ayete baş-

vurur: “İnsan çoğulcu ve çok dinli bir toplumda beşeri çelişkiler konusunda Kur’ani vizyonun ne olduğu üzerinde düşünmeden edemez: Her birinize bir doğru yol ve açık bir istikamet tayin ettik. Şayet Allah isteseydi, sizi tek bir toplum yapardı...” (Sure 5, Ayet 48) Fakat Vahiduddin bu ayeti gelişen bir İslami toplumun değişen ihtiyaçları çerçevesinde yorumlamaktadır: 20. yüzyılın sonları, der, “Müslümanların son derece statik (durağan) bir din anlayışı benimsemeye meyyal oldukları” bir dönemdir. Hiç de hayati önem taşımayan konulara kafayı takmış olmaları onları sadece dinler arası diyalog konusunda değil, İslam-içi diyalog konusunda da uzlaşmasız hale getirmiştir.” (s. 22-23)

Benzer şekilde, dünyanın en büyük İslami teşkilatının lideri olan Abdurrahman Vahid (Endonezya, d. 1940), 1945 Endonezya anayasasının Endonezya’nın bugünkü çok kültürlü yapısına, açıkça adı konmuş bir İslam devletinden daha iyi uyduğunu söylemektedir. “Endonezya’daki farklı dinler ve inançlar arasındaki ilişkilerin bozulmasına engel olmak için adımlar atma lüzumu vardır” diye yazmakta ve bu adımlardan ilkinin demokratik özgürlüklerin savunulması olduğunu söylemektedir: “En başta farklı inançlardan insanlar arasında karşılıklı saygının yeniden tesisi çabaları (çok küçük azınlık gruplar da dahil), ifade özgürlüğü, hukuk devleti ve anayasa önünde eşitlik gibi temel hukuki prensipler üzerine inşa edilmelidir.”²

Birinci yaklaşım şeriatın demokrasiyi zorunlu kıldığını, ikinci yaklaşım ise şeriatın demokrasiye cevaz verdiğini savunmaktadır. Ancak bu ikisinden farklı üçüncü bir yaklaşım daha mevcuttur, ki bu da “yorumcu İslam”dır. Bu görüşe göre, “Din ilahidir, fakat onun yorumu tamamen insani ve dünyevidir.” (Abdul Kerim Suruş, İran, d. 1945) (s.246)

² Abdurrahman Wahid, “Çoğulcu bir Toplumda Dinsel Hoşgörü,” Damien Kingsbury ve Greg Barton, der., *Farklılık ve Tolerans: Güneydoğu Asya’da İnsan Hakları Meseleleri* (Geelong, Avustralya: Deakin University Press, 1994) içinde, s. 42.

“Metin tek başına durmaz, manasını kendi omuzlarında taşımaz, bir bağlam içerisine otur-tulmak zorundadır. Metin kuram yüklüdür, yo-rumu ise sık sık değişmeye açıktır, önkabuller en az öteki anlama alanlarında olduğu kadar etkili-dir. Dini metinler de bundan müstesna değildir. Dolayısıyla onların yorumları kendilerini önce-leyen varsayımlara ve/veya kendilerini irdeleyen sorulara göre genişleme ve daralmaya konu-dur... Aynen mesleğine kendini adanmış bir bilim adamının tabiat aynasında mahlukata baktığı gibi biz de yorum aynasında vahye bakarız... [böy-lece] dinsel demokrasi ve dinlerin aşkın birliğine giden yolun (ki bunlar dinsel çoğulculuğun ön-şartlarıdır) önü açılmış olacaktır.” (s. 245, 251)

Farid Esack (G. Afrika, d. 1959), dördüncü halife ve Peygamberin damadı olan Ali b. Ebu Talib'in sözlerini aktarmaktadır: “bu, [kapakları] arasındaki alana dosdoğru satırlar halinde yazıl-mış Kur'an'dır; dili olup konuşmadığı için onu yorumlayacaklara ihtiyacı vardır, onlar da in-sanlardır.” Esack bu sözleri günümüz terimlerine şöyle tercüme etmektedir: “Her yorumcu yo-rumlama sürecine, metnin cevabını aradığı so-rularla –hatta metnin sessiz kaldığı hususlarla- ilgili bazı ön anlayış (preunderstanding) ile girer ve bazı kavramsallaştırmaları kendi gündeminin önkabulleri (presuppositions) olarak kendisiyle beraber getirir. Esack'ın ön anlayışları Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığına karşı verilen çok dinli mücadeleden neşvü nema bulmaktadır. O, bu tutumun “yükselen dinsel çoğulculuk ide-olojisinin doğası gereği özgürlükle içiçe olduğu” ilk dönem İslamının ruhundan neşet ettiğini sa-vunmaktadır.”³

Benzer şekilde Hasan Hanefi (Mısır, d. 1935) şöyle yazmaktadır: “Farklı yorumcular arasında-ki anlayış farkları dikkate alınınca bir metnin bir tek yorumunun değil, bir çok yorumlarının oldu-ğu görülecektir. Bir metnin bir yorumu özü itibari-yle çoğulcudur. Metin beşeri ilgiler ve hatta tutkular için bir araçtır. ... Yorumlar arasındaki

çatışma (conflict) esasen sosyo-politik bir çatış-madır, teorik bir çatışma değil. Teori sadece epistemolojik bir kamuflajdan ibarettir. Her yo-rum yorumcunun sosyo-politik kabullerini izhar eder.” (s. 26)

Amina Wadud-Muhsin (ABD, d. 1952) aynı doğrultuda “belirli bir dünya görüşü olan bir okuyucu [dil ve metnin içinde üretildiği kültürel bağlamla birlikte] belirli bir metni okuyuş şekli-nin mümkün olan veya cevaz verilebilir tek oku-yuş şekli olduğuna hükmettiği anda farklı altya-pılardan gelen okuyucuların sözkonusu metne kendi kavramlarıyla yaklaşımlarına engel ol-maktadır” demektedir. (s. 130)

Abdullah An-Naim (Sudan, d.1946) diyor ki: “Kur'an'ı anlamanın, yahut İslam'ı kavramsallaştırmanın geçerli ya da mümkün tek yolu diye bir şey yoktur, zira her bir anlama biçimi Müs-lümanların bireysel ve toplumsal oryantasyonun-dan beslenmektedir...”⁴

Bu üçüncü yaklaşıma göre dini çeşitlilik ka-çınılmazdır, sadece değişik dini topluluklar ara-sında değil, İslam'ın kendi içinde de.

Liberal İslamın Toplumsal Konumu

Yukarıda sözü edilen yazarların pek azı birbirle-rinin yazdıklarını okumuş, belki de hiç biri diğ-e-rini okumamıştır. Bu tür liberal yaklaşımlar İsl-am dünyasının değişik köşelerinde birbirinden bağımsız olarak gelişiyor gözükmektedir. Bu eşanlı gelişme geride kalan birkac on yıllık dö-nemde meydana gelmiş olan tarihsel kaymalar-dan kaynaklanmaktadır.

Yüksek Öğretim İmkanlarının Artması

Yüksek öğretimin yaygınlaşması, geleneksel dini kurumların din alimliği üzerindeki tekelini kır-

³ Farid Esack, *Kur'an, Liberasyon ve Çoğulculuk* (Oxford, England: Oneworld, 1997), s. 50, 179.

⁴ Abdullahi An-Naim, “İnsan Hakları İçin İslami bir Hermenötiğe Doğru,” Abdullahi A. Naim, Jerald D. Gort, Henry M. Vroom, der., *İnsan Hakları ve Dinsel Değerler: Zoraki bir İlişki mi?* (Amsterdam, Netherlands: Editions Rodopi; Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1995) içinde, s. 233.

mıştır. Kendi kendine öğrenmek isteyen milyonlarca insan artık laik eğitim almış, meslekten dinadamı olmayan kişilerce yazılmış metinlere ve tefsirlere kolayca ulaşabilecek durumdadır. Bu kaynaklar arasında mesela Muhammed Şahrur (Suriye, d. 1938) ve Mehdi Bazargan (İran, 1907-1995) gibi mühendisler; Muhammed Arkun (Cezayir-Fransa, d.1928) ve Raşid Gannuşi (Tunus, d.1941) gibi filozoflar ile Ali Şeriatî (İran, 1933-1977) ve Chandra Muzaffer (Malezya, d. 1947) gibi sosyologlar yer almaktadır.

Örneğin ilahiyat değil de sosyoloji eğitimi almış olan Fatma Mernissi (Fas, d.1940) "İşlerini kadınlara emanet edenler hiç bir zaman refaha eremezler!" mealindeki hadisi (Peygamberin sözü) incelemiştir. Birçok eski kaynağa başvurduktan sonra sözkonusu hadisin köle olarak doğmuş, Peygamber Muhammed tarafından azad edilmiş ve Basra'da yüksek mevkilere gelmiş Ebu Bekre (ö. M. 671) tarafından rivayet edildiğini farketmiştir. Hadisin tek ravisi olan bu kişi sözkonusu hadisi Peygamberin ölümünden 25 yıl sonra rivayet etmiştir. Mernissi'ye göre, her ne kadar bu hadis Muhammed b. İsmail el-Buhari'nin Sahih'inde yer almış ve İslam dünyasında yaygın olarak zikredilen bir hadis olsa da, iki sebeple kendisinden kuşkulandırılması gereken bir hadistir.

İlkin, bir çerçeveye oturtulduğunda, Ebu Bekre'nin bu hadisle olan ilişkisinin (ki hadisi rivayet ettiğinde Cemal Vak'ası (M. Aralık 656) sonrasında hayatını kurtarmaya çalışıyordu) kendisinin menfaatine hizmet eder bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Mernissi'den alıntı yaparsak, "Ali'nin tarafına dahil olmamayı seçenler bu eylemlerini meşrulaştırmak zorundaydı. Bu durum, esasen Ebu Bekre gibi, sicili tatminkar olmaktan uzak, sivil savaşta taraf olmayı reddetmiş bir kişinin böylesi vaziyeti kurtarmaya yarayacak hadislerle sarılmasını açıklayabilir...Aslında pek çok Sahabe ve Basra sakini çatışmada tarafsız kalmayı yeğlemiş [olmasına rağmen] sadece Ebu Bekre bu tavrına gerekçe olarak taraflardan birisinin kadın olmasını göstermiştir." (s. 116-117).

İkincisi, Ebu Bekre daha evvel mahkemede bir davada yalancı şahitlik yapmaktan dolayı cezalandırılmıştır. Hadis ilminin kurucularından biri olan İmam Malik b. Enes (M 710-796) tarafından konulmuş olan kriterlere göre yalan söyleyen bir kişi güvenilir bir hadis ravisi olarak kabul edilemez. "Eğer Maliki fıkhnın [İslam hukuku] ilkeleri izlenecek olursa münevver hiç bir Maliki Müslümanın Ebu Bekre'yi hadis kaynağı olarak kabul etmemesi gerekir." (s.119)

Dolayısıyla küresel internet ulaşımı ve CD-ROM'ların dünyasında Mernissi gibi Arapça bilen ve kişisel bilgisayarı olan herkesin İslam hukukunun kaynaklarını araştırıp hakim yorumları sorgulayabilme imkanı mevcuttur.

Artan Uluslararası İletişim

Gazeteler, faks cihazları ve uluslararası ticaretin yanısıra radyo, televizyon ve internet gibi uluslararası iletişim teknolojileri sayesinde dünyanın her tarafından eğitim görmüş kişiler her geçen gün birbirleriyle daha yakından temasa geçebilmektedir. Milliyetçilik gibi öteki Batılı kavramların yanında Batılı liberalizm idealleri de dünyanın dört bir bucağında insanların evlerine girmiştir. Mesela Batı Afrika'nın Gabon bölgesinde insanlar Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşünü izlemişler ve kendileri için daha fazla demokrasi istemeye başlamışlardır. O kadar ki ülkenin diktatörü "hindistan cevizi ağaçlarını bile sarsacak kadar şiddetle doğudan [Komünist Doğu bloku] esen rüzgarlar"dan bahsetmek durumunda kalmıştır.⁵

Başka bir örnek: Nurcholish Madjid (Endonezya, d. 1939) ABD'li yargıç Oliver Wendell Holmes'dan (1809-1894) alıntı yaparak düşünce özgürlüğünü savunmaktadır: "Arzu edilen nihai iyiye fikirlerin serbest değişimi yoluyla ulaşılmalıdır. Hakikatin önündeki en iyi test, düşüncenin piyasadaki rekabet sonucunda kendisini kabul ettirebilme gücüdür.." Medjid şöyle devam

⁵ Samuel Decalo, "Afrika'da Demokratikleşme Süreci, Başarı Şansı ve Kısıtları," *African Affairs*, Vol. 91, 1992, s. 7.

liberal düşünce

ediyor: “Bireysel özgürlükler içinde en değerlileri, düşünme ve fikirleri ifade edebilme özgürlükleridir. Ne kadar tuhaf görünürlerse görünürler tüm fikirler ve düşünce biçimlerinin meşru ifade yolları olarak kabul edilmeleri gerektiğine dair inancımız tam olmalıdır. Başlangıçta genellikle yanlış kabul edilen böylesi görüş ve düşüncelerin [sonradan] doğru olduklarının anlaşılması az rastlanır bir hadise değildir. ... Dahası, görüş ve düşüncelerin çarpışmasında yanlışın bile büyük önemi vardır, zira hakikatin kendini ifade etmesini ve sağlam bir kuvvet olarak ortaya çıkmasını teşvik edecektir. Peygamberimiz ümmetinin ihtilafının [Allah’tan] bir rahmet olduğunu söylerken her halde boşuna konuşuyor değildir.” (s. 287)

Teknolojinin İslam dünyasında değişimi nasıl teşvik ettiğine dair bir başka örnek de eski Malezya basbakan yardımcısı olan, İslamcı militan bir gençlikten liberal reformist bir kimliğe geçmesi William Shakespeare ve diğer yabancı kültürel kaynaklardan artarak alıntı yapma süreciyle örtüşen Anwar İbrahim’in (d.1947) tutuklanması üzerine sökün eden müthiş internet faaliyetidir. İbrahim siyasi kariyerine Çin asıllı Malezyalıları günah keçisi ilan eden toplumcu (communist) bir İslamcı olarak başlamıştı. Son yıllarda ise İbrahim gerek Malezya, gerekse dünya çapında çok dinli birlikteliğin hararetli bir savunucusu olmuştur: “Güneydoğu Asya’daki çağdaş İslami deneyimin yalnızca öteki bölgelerdeki müslümanlara değil, aynı zamanda tüm dünyaya kazandıracağı çok şey vardır. Bu, samimi Güneydoğu Asyalı müslümanın dinini gerçek anlamda çok kültürlü bir ortamda yaşamasından kaynaklanmaktadır. Bilhassa Malezya’da bir müslüman dost, meslektaş, işbirlikçi, ortak, hatta rakip olarak etrafında öteki inançlardan insanların varlığından asla bihaber değildir.”⁶

⁶ Anwar İbrahim, “Medeniyetler Diyaloguna Olan İhtiyaç” (Washington DC: Center for Muslim-Christian Understanding, Georgetown University, *Occasional Papers Series*, 1995), s. 4.

İbrahim’in reform hareketini destekleyenler uluslararası haberleşmeye aşağıdaki gibi web siteleri aracılığıyla katkıda bulunmuşlardır.

Anwar Online

(http://members.tripod.com/~Anwar_Ibrahim),
Anwar İbrahim One

(<http://www.anwaribrahim1.com>), Gerakan Reformasi

(<http://members.xoom.com/Gerakan>), ADIL
(<http://members.easyspace.com/reformasi>),
Reformasi Dot Com

(<http://www.reformasi.com>, Rabindranath Tagore’dan şiir aktarıyor), ve İbrahim’in eşinin resmî web sitesi,

<http://www.anwaribrahim.org>.

Bu sitelerden bazıları iki üç ay gibi kısa bir sürede yüzbinlerce kişi tarafından ziyaret edilmiştir. İbrahim taraftarı ilginç bir web sitesi yarım yamalak İngilizceyle şöyle seslenmektedir: “J’nin Reformasi Online’na, ezilmişlerin ve de bunalmışların sitesine hoşgeldiniz!! Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla.”

Suudi Arabistan ve İran gibi bazı ülkeler yabancı fikirlerin ülkelerine girmelerini engellemeye çalıştılar çünkü açıkçası bu tür kültürler arası etkileşimlerden korkuyorlardı. Ancak, yabancı fikirleri engellemek, bağlam dışı da olsa Amerikan Başkanı Woodrow Wilson’un deyişiyle, “devasa bir seli durdurmak için süpürge kullanmaya benzer.”⁷ Bu düzeyde bir engellemeyi uzun süre başarabilecek ülke herhalde yoktur.

İslami Rejimlerin Başarısızlığı

Liberal İslam’ın yükselişinde rol oynayan bir üçüncü faktör de alternatif ideolojilerin başarısız olmalarıdır. Daha açıkçası, İslami rejimlerin vaatlerini yerine getiremedikleri yönünde giderek

⁷ Arno J. Mayer, *Siyaset ve Barıştesisi Diplomasisi: Versailles’da Kuşatma ve Karşıdevrim, 1918-1919* (New York, New York: Alfred A. Knopf, 1967), s. 602.

büyüyen bir kanaat mevcuttur. Sudan ve Pakistan örnekleri, İslamlaşmadan sonra önceki dönemlere göre devletteki yozlaşmanın azalmadığını göstermiştir. Afganistan'daki Taliban yönetimi Müslümanların pek çoğunu ürkütmektedir.⁸

Ancak "köktenci" Müslümanlar için bir numaralı hayal kırıklığı İran'dır. 1979 İran Devrimi Malezya, Afrika ve İslam dünyasının her yanında İslamcılar arasında çok büyük umutlar yaratmıştı. İran, İslami hareketin parmakla gösterildiği yerdirdi. Yedinci yüzyıldan beri ilk kez gerçek anlamda İslami bir toplum kurulacaktı. Bu rüyanın gerçekleşmemesi bu insanlar için çok üzücü oldu.

Bu acılı yanılsamanın ve bunun doğurduğu liberal sonucun pek çok örneği vardır. Örneğin, ilk yıllarda İslam Cumhuriyetini bütün kalbiyle desteklemiş olan Abdül Kerim Suruş'u ele alalım. Suruş İran'da üniversitelerin devrimci yeniden yapılandırılması sürecine aktif olarak katılmıştı, ki bu süreç bir çok kaliteli profesörün ideolojik arınma adına okullarından atılmalarını da içermekteydi. Oysa İslam Cumhuriyeti'nin bu ateşli destekçisi bile zamanla olan bitenden kuşulanmaya başladı. 1980'lerin ortalarında daha önce hizmet verdiği bazı komitelerden ayrılmaya başladı. 1980'lerin sonlarında ise İslam Cumhuriyeti'nin hiç de yeni bir adalet ve hakkaniyet devrinin kapılarını aralamadığını farketmişti. Bunun üzerine Suruş hükümeti eleştirmeye, İslam hukukunun yeniden yorumlanması ve 1980'lerin başlarında üniversite reorganizasyonunun gözardı ettiği akademik ve entellektüel özgürlükler için çağrıda bulunmaya başladı. Bu temalar, kendisindeki çarpıcı ilmi derinlik ve hitabet yeteneğiyle birleşince Suruş'u 1990'ların başında İran'da en popüler hatiplerden biri haline getirdi. Camilerde, üniversitelerde ve radyoda daima büyük dinleyici kitlelerine hitap etti. Doğal olarak İran hükümeti kendisinin sözlerini tehditkâr buldu ve Suruş o zamandan beri İran'da ka-

muoyu önünde konuşmaktan men edildi. Şimdilerde Suruş seyahatine izin verildikçe İran dışında konuşmakta, çoğunlukla Avrupa ve Kuzey Amerika'da olmak üzere uluslar arası dinleyicilere hitap etmekte ve görüşlerinin, dinin Batılı yorumlarıyla ortak yanlarını vurgulayan konuşmalar yapmaktadır. Fakat Suruş'un yanılsaması ve İslam Cumhuriyeti ile yollarının ayrılmasının acısı o kadar büyük olmalı ki, kendisinin bir zamanlar taşıdığı umutlar ve ideallerden bugün söz etmek bile istememektedir. Röportajlarda Suruş İran'daki Kültür Devrimi'ni desteklediğini, üniversitelerdeki yeniden yapılanmada aktif rol aldığını inkâr etmektedir.⁹ Öyle görünüyor ki İran'daki İslam Cumhuriyeti yalnızca liberal fikirler üretmekle kalmamakta, belki de İslamcı ideallerin hatırasını da silmektedir.

Liberal İslam'ın Önündeki Çetin Zorluklar

Her ne kadar Batılı liberallerle aralarında ortak bir düzlem bulan Müslümanlar olsa da liberal İslama yan gözle bakanlar da yok değil. Kimilerine göre liberal İslam özgün değildir, Batı'nın bir ürünüdür ve "hakiki" İslami gelenekleri yansıtmamaktadır. "Özgünlük (otantiklik) hareketleri" geçtiğimiz çeyrek yüzyılda İslamcılık gibi, yahut Hindistan'daki B. J. P milliyetçi Hindu partisi gibi dinsel özgünlük hareketlerinden, orta Afrika'daki iğrenç katliamlara yol açmış olan kabilesel düşmanlıklar gibi etnik özgürlük hareketlerine kadar global ölçekte giderek artmaktadır. Yani özgünlük üzerindeki bu vurgu yalnızca İslam dünyası ile sınırlı değildir.

Otantikliğe olan bu yeni ilginin en önemli özelliklerinden biri bir kültürün çevresine bir daire çizilebileceği; yani bir kültürün öteki kültürlerden ayrı, sınırları iyi belirlenmiş kendi başına bir varlık olarak tanımlanabileceği görüşüdür. Gerçekte ise bu sınırlar o kadar berrak de-

⁸ Aslam Abdullah, "Traş Olmak Onun Baskıya Karşı Protestosudur," *Los Angeles Times*, 10 Mayıs 1997.

⁹ Suruş'un düşüncesine adanan şu internet sitesine (<http://www.seraj.org>) ve *İslam'da Akıl, Özgürlük ve Demokrasi: Abdülkerim Suruş'un Önemli Yazıları* (Çev. Mahmud Sadri ve Ahmed Sadri, baskıda) içinde "Entellektüel Otobiyografi: Bir Röportaj"ı bakınız.

ğildir. Mesela Özbekistan'da hükümet Nevruz kutlamalarının İran'da değil, ille de Orta Asya'da icat edildiği konusunda ısrar etmektedir, sanki başka bir yerden ithal edilince kültürel adetler daha az değerli olacakmış gibi.

Kültürel malikiyete karşı artan bu ilginin arka yüzü ise yeterince otantik olmayan kişiler veya şeylere yönelik bir eleştiri furyasıdır. Eleştirmenlerin iddiasına göre, değil mi ki liberal İslam Batılı liberalizmle ortak endişeleri paylaşmaktadır, o halde dinin doğru bir yorumu olamaz, zira eğer X Batılı ise onun aynı zamanda İslami olmasına imkan yoktur. Bu (ya o, ya bu şeklindeki) ikilemcilik muhalefet yüzyıllar boyunca aradaki sınırları aşmış kültürel etkileşim ve alış-verişin muazzam tarihini görmezden gelmektedir.

Eğer birinci saldırı liberal İslam'ın özgün olmadığı, dolayısıyla bir şekilde yanlış olduğu ise, ikinci saldırı da liberal İslam'ın yanlış olsun olmasın hiç bir şekilde hoşgörülmemesi gerektiğini iddia etmektedir. Örneğin İngiliz müslüman Gai Eaton liberal müslümanlara "Tom Amcalar" demektedir.¹⁰ ("Tom Amca" Zencilerin, beyazlara zelil biçimde kölelik yapan Siyah adam için kullandıkları bir hakaret terimidir.) Özü itibarıyla Eaton, liberal görüşleri İslam davasına ihanet olarak nitelendirmektedir. Eaton'ın düşünüş biçimine göre bu görüşler yalnızca yanlış değil, doğru olsun veya olmasın böyle endişeleri kamuoyu önünde dile getirmek İslam dünyasını Batı'ya karşı verdiği mücadelede zayıf düşürücüdür. Bu (mücadele), tarafların kendi üyelerinden sadakat beklediği, içerden gelen herhangi bir eleştiri veya özeleştirmenin karşı takıma yardım ve yataklık etmek olarak görüldüğü bir spor mücadelesi gibidir.

Mesela İran'da yabancı düşmanlığı, özellikle de Amerikan düşmanlığı tarafından sarılmışlık duygusu o kadar güçlüdür ki, ayakta kalabilmek için politikacılar "Büyük Şeytan"a karşı "yumu-

şak" olmadıklarını kanıtlamak zorundadırlar.¹¹ Batı ile müzakere etmek isteyen, ya da demokrasi, insan hakları ve benzeri meseleleri gündeme getirmek isteyen İran'lı politikacılar siyasi muhalifleri tarafından derhal "Şeytan'a karşı yumuşak" olarak damgalanmaktadırlar. Bu eğilim o kadar yaygın ve liberal endişelere o kadar zararlıdır ki, İran'ın ılımlı başkanı Muhammed Hatemi bile, belki de bu tür eleştirilerden kurtulmak için 1997'deki seçim kampanyası sırasında liberan Üniversitesi'nde 4 Mayıs'ta yaptığı bir konuşmada Hatemi "Hükümet insanlar için güvenli bir ortam sağlamalıdır ki onlar dahili meseleler ve ekonomik konularda fikirlerini ifade edebilsinler. Bütün transformasyonların kaynağı olan Batı'yı tanımalıyız" gibi liberal temaları işlerken, bir yandan da, kimi liberal muhalifleri "yabancıların kucağına düşmek"le, meşru bir siyasi parti olmamakla, ve de "toplumun içinden" gelmemekle suçlamıştı.¹²

Batı'nın cehaleti de liberal İslam için bir diğer çetin zorluğu oluşturmaktadır. Yüzyıllar boyunca Batı İslam hakkında, İslam'ı onun en egzotik unsurlarıyla özdeşleştiren bir "öteki" imajı inşa etmiştir. İslam inancı Voltaire'in Muhammet ya da Fanatizm'inde (1745) olduğu gibi, fanatizmle eşleştirilmiştir. İslami siyasi otorite, Montesquieu'nun kasıtlı olarak ortaya attığı "Oryantal despotizm" deyişinde olduğu gibi despotizmle eşleştirilmiştir. Ve nihayet, Ernest Renan'ın College de France'taki açılış konuşmasında (1862) yaptığı gibi İslami gelenek gerilik ve iptidailikle eşleştirilmiştir.

"İslam Avrupa'nın tamamına inkarıdır; ... İslam bilimin küçümsenmesidir, sivil toplumun bastırılmasıdır; Semitik ruhun, şiddetle dolu, insan zihnini 'Tanrı Tanrı'dır' şeklindeki ezeli totolojinin kıskacında tutabilmek için sınırlandı-

¹⁰ Gai Eaton, *İslam ve İnsanın Kaderi* (Albany, New York: State University of New York, New York, 1985), s. 12.

¹¹ Charles Kurzman, "Şeytan'a Karşı Yumuşak: İran-ABD Arasında Uyumlu İlişkiler Kurulmasının Önündeki Zorluklar," *Middle East Policy*, Vol. 6, No. 1, Haziran 1998, s. 63-72.

¹² *Salaam* (Tahran, İran), 6 Mayıs 1997.

ran, onu tüm iyi düşüncelere ve rafine duygulara, tüm rasyonel araştırmaya kapatan basitliğidir".¹³

Tarafgirliğin yanında, Batı politikası bizzat İslami hareketler içindeki farklılıkları daha iyi kavramak zorundadır. Cezayir'in yakın tarihi buna bir örnektir. İslami Selamet Cephesi (FIS) kendi içinde liberal ve radikal kanatlara bölünmüştür. 1991 sonu ve 1992 başındaki seçimlerde liberal kanat yükselişeydi; örgütün politikalarını bu kanadın liderleri belirlemekte, adayları seçimlere katılmakta, örgütün iktidara gelmesine kesin gözüyle bakılmaktaydı.

Liberal kanadın lideri Abbas Medeni Ceza-yırlılar ve Batılıların FIS'm niyeti konusundaki korkularını izale etmeye yönelik aşağıdakine benzer bir dizi beyanat vermişti: "Çoğulculuk kültürel zenginliğin garantisidir, kalkınma için ise çeşitliliğe ihtiyaç vardır. Biz müslümanız, ancak biz İslam'ın kendisi değiliz. ... Biz dini tekelleştiremeyiz. Bizim anladığımız şekliyle demokrasi çoğulculuk, tercih ve özgürlük demektir."¹⁴ FIS Aralık 1991'deki ilk tur seçimleri % 81'le kazanmış, Ocak 1992'de yapılacak ikinci tur seçimlerde de aynı oranda başarılı olacağı anlaşılmıştı ki, Fransa ve ABD tarafından desteklenen Cezayir ordusu seçimleri iptal etti, FIS'ı kapattı ve liderlerini tutukladı. Sonuç, demokrasinin kurallarıyla kazanmaya gayret etmekten dolayı İslami hareket içindeki liberallerin tamamen prestij kaybetmeleri oldu. Radikal kanat güçlendi, hatta 1995'te öldürülen Muhammed Said ve Abdurrezzak Redjam gibi terörizme karşı çıkmış liberal İslamcılar katledildi. Batı'nın liberal İslam diye bir şeyin olabileceğine inanmaktaki acziyeti kendi kendini doğrulayan bir kehanete dönüştü.

Sonuç

Giderek büyüyen ve Batılı liberalizm ile ortak endişeler taşıyan bir Müslüman kitle vardır, ki

bu ortak endişelerden biri de çok dinli bir ortamda barış içinde birarada yaşamaktır. Bu çerçevede üç İslami yaklaşım mevcut olup, şu an her ne kadar azınlık görüşü olsalar da giderek büyümektedirler. "Liberal şeriat" okulunda Müslüman alimler argümanlarını Kur'an'ın emirleri ve İslam'ın ilk devirlerinden gelen gelenekler üzerine bina etmektedirler.

"Sessiz şeriat" olarak adlandırılabilir bir argümanı kullanan alimlere göre ise şeriat bazı konularda sessiz kalmaktadır, bu vahyin eksik veya gayri mükemmel olmasından değil, bazı konuların bilinçli olarak insanın tercihine bırakılmış olmasındandır.

Üçüncü yaklaşım olan "yorumcu şeriat" yaklaşımında İslam alimleri vahyin ilahi olduğunu, ancak yorumun beşeri ve yanılabilir, dolayısıyla kaçınılmaz biçimde çoğulcu olduğunu savunmaktadırlar.

Çok dinli biraradalık konusundaki bu liberal yaklaşımlar geçmiş çeyrek yüzyıldaki şu üç tarihsel kayma tarafından teşvik edilmiştir: İslam dünyasında meslekten dinadamlarının dinsel söylem üzerindeki tekellerini kıran laik yüksek öğretimin yaygınlaşması; eğitilmiş müslümanları Batılı normlar ve kurumlardan daha önce görülmemiş ölçüde haberdar eden uluslar arası iletişimin gelişmesi; ve İslami rejimlerin çekici bir alternatif sunma konusundaki başarısızlığı.

Bu liberal yaklaşımların karşı karşıya oldukları ciddi zorluklar arasında ihanet ve gayri özgünlükle suçlanmanın yanı sıra, İslam içi bu tartışmanın varlığı ve öneminden bihaber Batılı cehalet de bulunmaktadır.

Bu makale Liberal İslam: Bir Kaynak Kitap (New York, New York: Oxford University Press, 1988) adlı antolojime dayanmakta ve onu açıklamaktadır. Aksi belirtilmedikçe tüm alıntılar bu çalışmaya gönderme yapmaktadır.

¹³ Ernest Renan, *Oeuvres Completes*, (Paris, Fransa: Calmann-Livy, 1947), Vol. 2, s. 333.

¹⁴ Daniel Brumberg, "İslam, Seçimler, ve Cezayir'de Reform," *Journal of Democracy*, Vol. 2, No.1, Kış 1991, s. 64.

* *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No.3, Eylül 1999.

Çeviren: Fahri Bilir